

A kemény *de* helyett az enyhébb *ám*, a második sor klisészerű általánossága, a záró két sor „falvédős” bölcsessége meglehetősen távol áll az eredetitől (36-38).

E kis részletből is tökéletesen kiviláglik, a szerző akár egyetlen kötőszóról is szakirodalom felvonultatásával, s a magyar stílustulajdonítás sokoldalú ismeretében tud szólni, ha az a jellemábrázolás szempontjából fontos, ha az az alkotói nézőponttal koherens. Nem szükséges tehát, hogy az egész művet sorról sorra az összevetés tárgyává tegye.

PÉTER MIHÁLY könyve közvetlen előzményeként azt a szakszeminárium-sorozatot említi, amelyet néhány éven keresztül az ELTE orosz szakos hallgatóinak az Anyegin és magyar fordításainak összevetéséből tartott. Azt tapasztalta – vallja –, ami a mai befogadói magatartásként más területen is mindennapos jelenség: a mai közönség kevésbé felkészült a költői szövegek „elidőző”, gondos olvasására, ami pedig nélkülözhetetlen kiindulópontja és alapja a további, tágabb kontextusokban végzendő értelmezésnek. Mindez következménye annak a korunkra általában jellemző felgyorsult életvitelnek is, amely sem az anyagi javak előállításában, sem az emberi kapcsolatok építésében, sem pedig a művészeti értékek létrehozásában és befogadásában nem kedvez a lassú, aprólékos és finom „ötvösmunkának”.

Ez alkalommal ilyen aprólékosan finom „ötvösmunkát” tart a kezében, aki PÉTER MIHÁLY új könyvét lapozgatja. Gördülékeny, világos, érthető, szárnyalóan könnyed, mégis tudományos igényű stílusa a magyar verselemzés, sajnos csak kevesek számára ismert kiváló „asztaltársaságának”, tudós versértő költő irodalmárainknak, önmagában is esztétikai élményt nyújtó megnyilatkozásaival rokonítható. PÉTER MIHÁLY nem titkolt célja az értő olvasás kedvének felkeltése, az irodalmi mű szövegben rejlő rétegtartalmainak sokoldalú értelmezése. A szakemberekhez és az irodalmat kedvelő olvasóhoz egyaránt szóló könyve a Nemzeti Tankönyvkiadó gondozásában 1999-ben, a Puskin születésének kétszázadik évfordulóját ünneplő jubileumi megemlékezések évében jelent meg.

Cs. Jónás Erzsébet

Cs. Jónás Erzsébet: Kontrasztív szövegsemantikai vizsgálatok (Csehov-drámák fordításelemzése)

Bessenyei Kiadó, Nyíregyháza, 2001. 306 p.

Cs. JÓNÁS ERZSÉBET könyve szerves folytatása a szerző által mintegy két évtizede megkezdett műfordítás-stilisztikai munkának. A maga nemében hiánypótló a szakirodalomban, ugyanis a fordításelmélet és fordításkritika Magyarországon nem rendelkezik minden műnemre kiterjedő, alapos vizsgálatokról beszámoló szakirodalmi háttérrel. Az eddig megjelent magyar nyelvű munkák vagy csak általános fordításelméleti kérdésekkel foglalkoztak, vagy általában a fordításról, a különböző, nem elsősorban a szépirodalmi szövegek fordíthatóságáról, a grammatikai és lexikai transzformációkról adtak részletes ismertetést. A szépirodalmi szövegek fordításában a terjedelmileg kisebb lírai művek átkódolásáról jelentek meg tanulmányok. (Vö. *A műfordítás ma* című kötet tanulmányai 1986., KLAUDY KINGA, 1994.) Cs. JÓNÁS ERZSÉBET egy egészen új területre, a drámai szövegek fordításainak pragmatolingvisztikai megközelítésű elemzésére irányítja a figyelmet. A szerző helyesen állapítja meg, hogy mivel a szövegten, a stilisztika és a for-

dítástudomány egymással párhuzamosan foglalkozik pragmalinkvizitikai vizsgálatokkal, sok bennük a terminológiai átfedés, többértelműség.

A Csehov-drámák elemzésében a szerző az eredeti szövegek mellett a fordítók egyéni stílusjegyeit is vizsgálja mind a műfordításokban, mind pedig a fordítók saját alkotásaiban. Ez azért lényeges – és egyben új szempont is a korábbiakhoz képest –, mert a célnyelvi szöveg létrejöttét jelentősen befolyásolja a fordító mint befogadó-értelmező egyéni stílusa is.

Könyve első fejezetében a szerző ismerteti a legfontosabb fordítási modelleket, amelyek közül a kontrasztív fordításstiliztikai vizsgálatokban a KLAUDY KINGA által kommunikatív ekvivalenciának nevezett elvet tartja követendőnek. A szövegben az a keret, amely a fordításstiliztikai vizsgálatok számára a legmegfelelőbb. Cs. JÓNÁS ERZSÉBET a különböző szövegalkotási modellek közül J. SCHMIDT modelljét emeli ki, amely már a 70-es években felhívta a figyelmet azokra a lényegi jegyekre, amelyek a műfordítások létrejöttét, ezeknek a befogadóra tett hatását alapvetően befolyásolják.

A szerző szerint a fordítóra a műfordítási folyamatban három normarendszer hat:

1. az eredeti mű normája a saját kora szociokulturális kontextusában,
2. a célnyelvi olvasóközönség befogadói normája,
3. a fordító saját befogadói normája.

E hármas normarendszer figyelembevételével a szerző meghatározza az összevető műfordítás-elemzés lényegét is: „Az összevető műfordítás-elemzés olyan sajátos párhuzamos szövegvizsgálatnak tekinthető tehát, amikor egyetlen forrásnyelvi korpusz eltérő, de valamelyik érvényes norma szerint – vagy a professzionális fordítói, vagy az elvárás normája mentén – több azonos célnyelvi változatát vethetjük egybe” (20). A műfordítási folyamatban a művet nyitott rendszernek kell tekintenünk, amelyben a társadalom, a valóság és a kultúra kapcsolata érvényesül. A mindenkori olvasó (fordító), befogadó szociokulturális tényezői is befolyásolják a műfordítások létrejöttét.

A *Szövegpszemantikai tanulmányok* igen figyelemre méltó része A *szemantikai mezők térdimenziós képe* című alfejezet. Lényege az, hogy a fordító és az olvasó a célnyelvi kultúrából a fordítás során felidézi mindazt, ami erről korábbi ismereti alapján a tudatában rögzült az adott szerzőről, a szerző korának magyar művészi képviselőiről, s ezen ismeretek mentén hoz létre és értelmez minden újabb szövegvariációt. A tanulmánykötet szerzője megrajzolja a szemantikai mezők térdimenziós képét is, amelyben két nagy kultúrtörténeti időzóna fut végig: az első időpárt a szereplők története és Csehov kora, a másodikat a fordító és a célnyelvi olvasó mindenkori reális idősíkjára képezi. „(...) ahogy távolodunk Csehov és hősei korától, ezek az idősíkok egyre szélesebb, az adott kort egészeben átfogó, térdimenzióban elképzelhető kulturális szemantikai mezőkön ívelnek át. Ezek a mezők ugyanakkor nem izoláltak, egyetlen időpontba, Csehov korába futnak össze, hanem természetes módon állandó dinamizmusban, oda-vissza zajló információ-áramlásban alakulnak ki, magukba zárják valamilyen fokon az eltelt időszak egyetemes világismeretének megszűrt és a tudatba beépített, az orosz, illetve a magyar nyelvű kultúrára vonatkozó jelentéseleseit” (25). Cs. JÓNÁS ERZSÉBET részletesen bemutatja a Csehov-drámák magyar fordításaiban megjelenő kulturális szemantikai síkokat, rámutatva azokra a stílusjellemzőkre, amelyek rányomják bélyegüket a fordításszövegekre is.

Külön alfejezetekben foglalozik a szerző Kosztolányi Dezső és Tóth Árpád fordításaival, felvázolva egyúttal a fordítások mögött húzódó egyéni költői életmű körvonalait is, hogy kimutathassa, milyen stílusjegyeket vettek át a költők egyéni stílusukból a műfordításokba. Ezt követően a fordítói szemlélet változását követi nyomon a szerző, majd részletesebben Spiró György mai fordításaival ismerkedhet meg az olvasó. A szerző megállapítása szerint Spiró György Csehov *Ivanov* és *Cseresznyés kert* című drámáinak újrafordításakor azt az elvet vallja, hogy a színpadra szánt drámaszöveg szerkezeti, prozódiai sajátosságainak, a dialógusok megformáltságának olyannak kell lenniük, amilyeneket a mai befogadók elvárnak. Spiró tudatosan vállalja ezt a feladatot. CS. JÓNÁS ERZSÉBET Spiró Csehov-fordításainak nyelvi sajátosságait elemezve, két alapvető ismérvet emel ki: 1. az informatív szükségszerűség, 2. a nyelvi jelek dísztelenítése.

A nyelvi elemek dísztelensége Csehov drámáinak is meghatározó jegye, ezt azonban Spiró továbbviszi a fordításban. Így felvetődik a kérdés, adekvátnek tekinthetők-e ezek a fordítások. A szerző erre is választ ad, amikor a pragmatikailag teljesen adekvát fordítások létét megkérdőjelezve a következőket írja: „A pragmatikailag adekvát fordítást csak mint a forrásnyelv és a célnyelv között fennálló szerencsés lehetőséget szabad értelmezni, minthogy abszolút mértékű egyezés, a befogadó reakciókat is figyelembe véve, teljesen lehetetlen” (80).

A tanulmánykötet második fejezete a Csehov-drámák kontrasztív fordításstilisztikai vizsgálatát mutatja be. A művészi szöveg és a műfordítás kapcsolatát elemezve a szerző rámutat arra is, hogy a fordítást csak teljes kommunikációs rendszerben lehet vizsgálni. CS. JÓNÁS ERZSÉBET a Csehov-drámák fordításstilisztikai elemzésében KOMISSZAROV szövegszerveződési sémáját veszi alapul. KOMISSZAROV öt szerveződési szintet különböztet el, amelyek azonban az eredeti szövegben – a csehovi szövegek sajátos belső törvényszerűségeinek következtében – nem egészen így valósulnak meg. A szerveződési szintek a következők:

1. a közlemény céljának a szintje,
2. a szituáció leírásának a szintje,
3. a közlési mód szintje,
4. a nyelvi megformálás szintje,
5. a nyelvi jelek szintje.

CS. JÓNÁS ERZSÉBET részletesen az *Ivanov* című dráma Gábor Andor és Elbert János által készített magyar fordításait veti egybe az eredeti szövegekkel. Ezt követően a *Sirály* Háy Gyula és Makai Imre által készített fordításainak kontrasztív elemzését végzi el a szerző. Csehov drámáinak nyelve a természetes korabeli beszélt nyelvet követi, ebben rejlik egyik máig élő hatása, de a fordítókknak is ez okozza az egyik legnagyobb gondot. Sokszor jelent nehézséget például a különböző frazeológiai egységek magyarra fordítása. A beszélőnek a beszédpartnerhez fűződő viszonyát tükrözi az oroszban az apai név használata is, amely a magyar nyelvben hiányzik. Ugyancsak nehéz magyarra fordítani a beszélő szociális helyzetét, műveltségi szintjét tükröző sajátos orosz nyelvi kifejezéseket. Hasonló megállapításokra jut a szerző a *Ványa bácsi*, a *Három nővér*, a *Cseresznyés kert* eredeti és műfordítás-szövegének összehasonlító elemzése kapcsán is.

A tanulmánykötet harmadik része az *Összegző értékelés a fordításelemzések tükrében* címet viseli. Csehov drámáinak nyelvi megformáltságát elemezve CS. JÓNÁS ERZSÉ-

BET részletesen foglalkozik a dialógus fejlődésének bemutatásával az *Ivanov*tól a *Cse-resznyéskert*ig. Elemzi a különböző replikatípusokat, a szövegmodalitás és a szövegszerkezet nyelvi alakzatait. A dialógusok fordításaiban a szubjektív modalitás „kortalannak” tekinthető nyelvi, szövegszerkezeti elemei a következők:

- a) a társalgási maximák érvényesülése – a minőségi alapelv felfüggesztése,
- b) az indirekt beszédaktusok dominanciája,
- c) a megszólítások familiáris jellege,
- d) a dialógusok kibontakozási iránya – az akaratnyilvánítás hiánya,
- e) a nyitott dialógusok meghatározatlan tárgyiassága,
- f) az ellipszis pszicholingvisztikai szerepe,
- g) metanyelvi eszköztár – a nem-kiválasztottság effektusa (látszólagos rendezetlenség).

CS. JÓNÁS ERZSÉBET a Csehov-drámák szövegének a magyar műfordítás-szövegekkel való egybevetésekor meghatározza Csehov nyelvének alapvető stílusjellemzőit: az egyszerűség, a zeneiség és jóhangzás, a tisztaság és gondolati pontosság, a nyelvi tömörség. Az egyes fordítások többnyire vétenek valamelyik stíluskövetelménnyel szemben. Leginkább a nyelvi dísztelenség visszaadása okoz nehézséget a fordítóknak. Például Elbert János *Ivanov*-fordítása díszesebb, mint az eredeti, a fordító a későbbi korok magyar színházlátogató közönségének elvárásait veszi figyelembe, ezáltal megsérti a csehovi normát. Kosztolányi a nyugatosok műfordítói elveinek megfelelően saját egyéni stílusát, valamint a korstílust is megjeleníti fordításaiban, így például jelentős szerepet kapnak fordításában a szecessziós stílusjegyek. Tóth Árpád *Cse-resznyéskert*-fordításán is áttűnik a költő saját stílusa, amely a bús, szomorú hangulatú szavak használatában mutatkozik meg. A később keletkezett fordítások – Gábor Andoré, Háty Gyuláé, Makai Imréé – jóval szöveghibbék. A nehézséget legfeljebb a megszólítások okozzák a fordítóknak, ugyanis a forrásnyelvben és a célnyelvben nem teljesen azonosak a nyelvi etikett szabályai. A 70-es évek elején készült *Ivanov*-fordításával Elbert János új fordítói irányzatot vezetett be. Jellemzője a nyelvi nonkonformizmus. Nem előzmény nélküli azonban ez az irányzat a fordításirodalomban, mert például Sallinger *Zabhegyezőjének* magyar változata már a nonkonformizmus jegyében született. Elbert János Csehov-fordítása a pesti utca beszélt nyelvi stílusát emelte át a színpadi nyelvbe. Spiró György fordításai pedig a mai magyar színházi közönség elvárásainak akarnak megfelelni.

CS. JÓNÁS ERZSÉBET rámutat a kontrasztív szemantikai fordításelemzések újabb lehetőségeire is. Az egyik ilyen lehetőség a számítógépes korpuszelemzés, amelynek igazi jövője az írói szótárak nagyobb mennyiségének megjelenésekor várható. A jelenlegi módszerekkel a művészi szövegekben a más típusú szövegekkel szemben megjelenő sajátos pragmatikai jelentései még nehezen vizsgálható.

CS. JÓNÁS ERZSÉBET könyvét gazdag szakirodalom-jegyzék zárja, amely a nem szakember számára is segítséget nyújthat a téma elmélyültebb tanulmányozásához. A tanulmánykötet nyelve szakszerűsége mellett is élvezetes olvasmány minden filológus és nem filológus számára egyaránt, ezért ajánlom mindenkinek, aki szereti Csehov drámáit, valamint azoknak is, akik a műfordítás kérdései iránt érdeklődnek.

N. Lőrincz Julianna